

Ірина Володимирівна САВЧЕНКО,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри джерелознавства, історіографії та
спеціальних історичних дисциплін
Запорізького національного університету
(Запоріжжя, Україна)
<https://orcid.org/0000-0001-6914-5898>
savchenkoiryna2017@ukr.net

ЖІНОЧІ ДОСВІДИ, ПРАКТИКИ, СТРАТЕГІЇ В 1914–1921 рр. (за кадровою документацією 1920-х років фондів КП(б)У Державного архіву Запорізької області)

Мета статті — розкрити інформаційний потенціал кадрової документації фондів КП(б)У 1920-х років, яка зберігається в Державному архіві Запорізької обл., щодо наявності складу біографічних даних жінок періоду 1914–1921 рр. та висвітлити на основі аналізу цих документів вплив військово-революційного часу на зміни їхніх життєвих завдань та повсякденних практик. Авторка використовувала в дослідженні гендерний підхід, що засвідчує несхожість жіночих досвідів, **методи** аналізу, синтезу, статистики, джерелознавчої евристики та критики. **Наукова новизна** роботи полягає в актуалізації кадрової документації архівів КП(б)У Запоріжжя 1920-х років як джерела для біографій жінок регіону. **Висновки.** У фондах колишніх керівних партійних організацій 1920-х років Запоріжжя наявний значний комплекс кадрової документації, що містить біографічні дані про життя жінок регіону в 1914–1921 рр., які в цей час або пізніше стали кандидатками або членкинями КП(б)У. Найінформативнішими видами документів про Першу світову війну та Українську революцію є автобіографії та особові листки. Дані кадрової документації партійних комітетів Запоріжжя 1920-х років дають змогу побачити численні випробування, через які пройшли жінки в умовах Першої світової війни та Української революції. Також через кадрові документи партійних фондів КП(б)У 1920-х років можна простежити зміни стратегій жінок, які активно долучалися до діяльності більшовицької партії в 1917–1921 рр.

Ключові слова: кадрова документація, особові справи, жінки, Перша світова війна, Українська революція, Запоріжжя, КП(б)У.

Перша світова війна та Українська революція в житті жінок України — це час подолання численних викликів та випробувань, пошуків нових моделей поведінки та змін соціальних ролей. Вони мали вчитися самостійно дбати про свою родину, заробляти гроші на її утримання, піклуватися про безпеку — свою та близьких, найактивніші долучалися до політичних та військових подій. Уже під час Першої світової війни виникла вимушена жіноча емансипація [1, с. 18], яка тривала в час Української революції.

Попри загальну складність умов життя у воєнний та революційний час, повсякденні практики, зміни в життєвих траєкторіях жінок 1914–1921 рр. були варіативні й залежали і від умов військового та революційного часу, і від життєвої позиції, соціальної, етнічної приналежності, освіти тощо. Усебічне висвітлення жіночої історії Першої світової війни та Української революції можливе, якщо розкрити розмаїття життєвих стратегій, досвідів жінок. Для цього важливо звернути увагу на особистісний вимір 1914–1921 рр., зокрема на вивчення біографій жінок.

Дослідження особистого жіночого досвіду в період війни та революції, як і більшість інших напрямів жіночих історичних студій, порушує питання щодо формування дослідницької джерельної бази. Життя жінок, аж до перших десятиріч ХХ ст., залишалося переважно поза публічним простором, зосереджуючись у родинях, а тому й значно менше фіксувалося в документах, ніж життя чоловіків. Не є винятком і воєнний та революційний час, попри очевидне зростання ролі жінки в суспільному житті. І якщо життєписи жінок освічених, таких, що належали до різних груп тогочасної соціальної еліти, легше простежити через офіційні документи або наративні джерела (щоденники, спогади, які вони писали), то повсякдення пересічних мешканок регіонів (зокрема Запоріжжя), джерела презентують скупо.

Тож перед дослідницею / дослідником постає завдання: наполегливо шукати джерела, які дали б змогу розкрити біографічні відомості та життєві досвіди жінок у час Першої світової війни та Української революції на регіональному рівні, зокрема в Запоріжжі. У цьому контексті слушним є звернення до документації колишніх місцевих партійних архівів, які нині зберігаються в Державному архіві Запорізької області (далі — ДАЗО). Системне прагнення до посилення контролю щодо кадрів компартії, їх благонадійності / відданості, спроби формування «правильного соціального ядра комуністів» виливалися в максимально детальний, навіть дріб'язко-

вий збір свідчень про її членів / членкинь. Через дані численних анкет, характеристик, особових листків та автобіографій керівництво партії намагалося контролювати її якісний склад та «відфільтрувати» небажані елементи, для цього формувалися стоси кадрової документації. Під час збору даних чимало уваги приділяли минулому кандидатів / кандидаток та членів / членкинь партії, особливо революційного часу. Тож кадрові документи КП(б)У 1920-х років є потенційно важливими джерелами, які проєктують минулі життєві стратегії численних жінок, що були долучені до процедур прийому або прийняті до більшовицької партії України.

Мета статті – розкрити інформаційний потенціал кадрової документації фондів КП(б)У 1920-х років, які зберігаються в ДАЗО, про наявність, склад біографічних даних жінок періоду 1914–1921 рр. та висвітлити на основі аналізу цих документів вплив воєнно-революційного часу на зміни їхніх життєвих завдань та повсякденних практик.

Жіноча історія Першої світової війни та Української революції нині все більше привертає увагу, причім поряд із розкриттям загального історичного контексту науковці порушують питання й особистого виміру [1; 2; 3; 8; 15]. Дослідники Запоріжжя вивчають здебільшого добу Української революції. Питання жіночої історії регіону 1917–1921 рр. висвітлено в працях, присвячених радянській емансипації, вступу жінок до більшовицької партії, жіночим біографіям. М. Вороніна та О. Лабур у статті «“Підводне каміння” більшовизації / радянізації жіноцтва Олександрівського повіту (Запоріжжя) у 1900–1920-х рр.» торкнулися участі жінок в радянських емансипаційних практиках на теренах Запоріжжя (у межах Олександрівського повіту) в період Української революції [7]. Дослідники В. Чоп та О. Кривоший вивчали біографії таких відомих жінок військово-революційного часу, як анархістка Маруся Нікіфорова та більшовичка Поліна Жемчужина [12; 18]. Було порушено питання особливостей вступу та діяльності жінок краю в більшовицькій партії в 1917–1921 рр. [16; 17]. Зростання наукової зацікавленості до історії революційного часу, виокремлення її жіночого складника, студіювання радянської емансипації стимулювало появу джерелознавчих праць, які актуалізували джерела, що дають змогу розкривати життєві досвіди жінок у 1917–1921 рр. на Запоріжжі. Низку досліджень було присвячено мемуарним джерелам фондів ДАЗО. Предметом окремої наукової уваги стали «Спогади про участь жінок в громадянській війні та жіночому

русі. Спогади Горелик, Макарової, Успенської, Карманової, Харламової». Уперше до наукового обігу ці мемуари залучив О. Кривоший, який опублікував їх із розгорнутим історичним оглядом [11]. Увагу дослідника до персонального виміру радянських емансипаційних практик демонструють укладені ним короткі біографічні довідки на жінок, про яких згадано в спогадах [11, с. 169–171]. Детальний джерелознавчий аналіз «Спогадів...» здійснила О. Лабур, яка виокремила їх як джерело вивчення реалій радянської політики «розкріпачення» жінок [13; 14]. Історію формування фонду «Істпарт — колекція партійного архіву Запорізького обкому КП України», який містить комплекс мемуарів про революційний період 1917–1921 рр., серед авторів яких є також жінки, розглянув С. Звілінський [9]. Він оглянув інформативні можливості мемуарів, проте не виокремив особливості жіночих спогадів, що ввійшли до фонду. Тож нині є чимало історичних досліджень, у яких представлено діяльність певного кола жінок, що брали активну участь у військово-революційних подіях на Запоріжжі. У кількох джерелознавчих дослідженнях висвітлено інформаційний потенціал наративних джерел фондів комуністичної партії ДАЗО щодо жіночої історії Української революції. При цьому залишено поза увагою їх кадрову документацію. Водночас саме кадрові документи КП(б)У, які фіксували біографічні дані численних кандидатів / кандидаток та членів / членкинь партії, є важливим джерелом для вивчення жіночих біографій 1914–1921 рр.

Фондування кадрової документації КП(б)У в 1920-х роках було пов'язане з адміністративно-територіальним поділом Запорізького краю та відповідною до нього структурою керівних партійних установ. З 1920 до 1922 р. на території регіону існувала Запорізька губернія і діяв Запорізький губернський комітет комуністичної партії, якому підпорядковувалися повітові комітети. З 1923 до 1930 р. роль провідних місцевих керівних установ КП(б)У виконували окружні партійні комітети: Запорізький, Мелітопольський та Бердянський (проіснував до 1925 р.), їм підпорядковувалися районні. За наявності біографічних даних життя жінок періоду 1914–1921 рр. серед фондів КП(б)У, що містять кадрову документацію, найінформативнішими є фонди Запорізького та Мелітопольського окружних партійних комітетів. Вони містять облікову, статистичну, організаційно-розпорядчу кадрову документацію, яка дає змогу простежити дані біографій сотень членів / членкинь комуністичної партії. Значний обсяг кадрової документації збережено у фонді

Запорізького окружного парткомітету, де, зокрема, було систематизовано 610 особових справ. Щоправда, справ, які заведені щодо жінок, лише 47, причому на окремих жінок заведено по дві справи. «Чоловіча домінантність» в особових справах призводила навіть до помилок в описі фонду, коли закінчення чоловічого роду приписували до жіночих прізвищ, наприклад: «Янковський Ксенія Трохимівна»¹. Фонди інших партійних установ керівної ланки менш інформативні. Зокрема, у фонді Бердянського окружного партійного комітету маємо лише одну справу (з партійного розслідування), у якій є дані на жінку (Радковську)². Невеликими комплексами кадрова документація жінок, яка розкриває їхні окремі біографічні відомості щодо 1914–1921 рр., представлена у фондах нижчої керівної ланки, зокрема повітових комітетів комуністичної партії, таких як Гуляйпільського (Ф. П-119), Запорізького (Ф. П-47), Мелітопольського (Ф. П-264), у вигляді справ, що фіксують рух членів комуністичної партії, та окремих особових справ.

Інформативність кадрової документації саме 1920-х років (особливо автобіографій) щодо періоду 1914–1921 рр. визначається насамперед тим, що вона створювалась у хронологічно близький час до подій, зафіксованих у документах. Спогади жінок про події минулого ще не змінилися під впливом процесу забування. Набутий після Першої світової війни та Української революції життєвий досвід авторок ще був відносно невеликий і не віддаляв їх істотно від подій 1914–1921 рр., зменшуючи значення цих подій. Серед кадрових документів кандидаток / членкинь більшовицької партії можемо побачити і справи «старих більшовичок», активних учасниць подій 1917–1921 рр., і тих, хто вирішив вступати в партію лише в 1920-х роках. Відповідність партійним вимогам жінок була різною, про що непрямо свідчить те, що значна їх частина — це кандидатки, яких так і не прийняли до більшовицької партії, і в їхніх справах є витяг із протоколу з рішенням: «З метою регулювання партії відхилити»³. Водночас 1920-ті роки — це час здійснення більшовиками

¹ Запорізький окружний комітет КП(б)У. *Державний архів Запорізької області (ДАЗО)*. Ф. П-1. Оп. 1. С. 122.

² Чуб Кузьма. Радковська Марія. *ДАЗО*. Ф. Р-73. Оп. 3. Спр. 44.

³ Анкети, заяви, виписки з протоколів по прийому в партію. «О». *ДАЗО*. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 81. Арк. 19. (Розділові знаки в назвах документів розставлено відповідно до норм чинного Правопису. — *Ред.*)

курсу на розв'язання «жіночого питання», одним із завдань якого було максимальне притягнення до лав КП(б)У жінок. Щоправда, вагомих кількісних успіхів здобути так і не вдалося, не тільки через механізми фільтрації, а й через спротив місцевих членів партії, стійкість традиційних гендерних ролей. Зокрема, ледь вдалося досягнути наявності 10 % жінок серед членів партії в Запорізькій окрузі на 1930 р.⁴ Але це все ж була значна кількість жінок, біографії яких можуть бути досліджені через кадрову документацію. За даними 1930 р. в Запорізькій окрузі нараховувалося 544 більшовички, переважно жінки, юність яких припала на період 1914–1921 рр.⁵

У кадровій документації керівних партійних структур можемо умовно виокремити дві групи справ, у яких можуть міститися біографічні відомості більшовичок / кандидаток у більшовицьку партію. Перша група — це особові справи, які заводили на кожну кандидатку / членкиню партії окремо. Друга група — це справи, у які підшивали одно- / різнотипові документи на кількох або більше людей, що фіксували процес руху / обліку кадрів комуністичної партії. Часто в такі справи вносили документи людей, прізвища яких починалися за певною літерою. Назви справ варіюються залежно від наявних документів: «Матеріли, протоколи, заяви по прийому в партію. “К”», «Анкети, заяви, виписки з протоколів по прийому в партію. “О”», «Характеристики на членів партії та автобіографії, надіслані райпарткомами в окружком» тощо⁶.

Документи в цих справах представлені численними видами: особовими листками кандидатів та членів КП(б)У, бланками перепису комуністичної партії 1922 р., автобіографіями, різноманітними анкетами, витягами з протоколів, заявами, характеристиками, посвідченнями, реєстраційними, алфавітними, обліковими картками. Чим ширший перелік документів, який стосується певної особи, тим більше можливостей для створення її випуклого біографічного портрета. Водночас інформація про життя жінок із 1914 до 1921 р.

⁴ Протоколи зібрань робітниць, списки делегаток. ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1077. Арк. 15.

⁵ Там само.

⁶ Матеріли, протоколи, заяви по прийому в партію. «К». ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 204. 233 арк.; Анкети, заяви, виписки з протоколів по прийому в партію. «О». ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 81. 104 арк.; Характеристики на членів партії та автобіографії, надіслані райпарткомами в окружком. ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 71. 299 арк.

є здебільшого у двох видах документів: автобіографіях та особових листках. Фрагментарна інформація про 1917–1921 рр. міститься в окремих розгорнутих анкетах та (пере)реєстраційних картках.

Найінформативнішим видом документа в кадровій документації щодо життєвих практик жінок у 1914–1921 рр. є автобіографія (автожиттєпис, життєпис). На жаль, менша важливість цих документів порівняно з обліково-статистичними в очах кадровиків зумовила те, що цей вид документа зберігся в особових справах далеко не всіх кандидаток / членкинь партії. Зокрема, лише в 55 % особових справ Запорізького окружного партійного комітету є автобіографії (підрахунок наш. — *I. С.*). Хронологічно послідовно в них викладали основні факти біографії, акцентували на трудовій, громадській діяльності, активності в лавах більшовицької партії (для членкинь партії), або хоча б дотичної до неї (для кандидаток). Автобіографії різняться за засобами фіксації інформації. Наприклад, серед автобіографій, що збереглися в справах Запорізького та Мелітопольського окружних парткомітетів, лише третина надрукована на друкарській машинці, більшість написана чорнилом або олівцем. 25 % із них написані кострубатим «невиписаним почерком», що здебільшого свідчить про невисокий освітній рівень авторок. Привертає увагу невеликий обсяг значної частини жіночих автобіографій. У близько 40 % з них текст не заповнює й аркуша. Більшість автобіографій написана лаконічно, із мінімальною презентацією своєї життєдіяльності. Ця особливість стає ще помітнішою порівняно з автобіографіями, які писали чоловіки. Їхні автобіографії помітно розлогіші (якщо рукописні, то часто на 1,5–2 аркуші), у них докладно розкрито навчання, трудову діяльність, активність у 1917–1921 рр.⁷ Автобіографії чоловіків насиченіші фактологічно, частіше їх писали за формуляром, який передбачав відповіді за рубриками: «Соціальне становище», «Інтелектуальний розвиток», «Партійна приналежність», «Участь у суспільному житті до Лютневої революції», «Репресії та судимість»⁸.

Особовий лист кандидата / члена комуністичної партії заповнювали на відповідних бланках. За певних невеликих відмінностей між бланками різних періодів, їхніми основними елементами були: прізвище, ім'я, по батькові особи, вік, стать, сімейний стан, освіта,

⁷ Характеристики на членів партії та автобіографії, надіслані райпарткома-ми в окружком. ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 71. Арк. 281–282 зв., 283–284 зв.

⁸ Там само. Арк. 281–282 зв., 283–284 зв., 292.

професія, етнічна приналежність, мова / мови, якими володіє особа. Зазначалося, чи служила особа в армії (Червоній, царській тощо). Окремо заповнювали таблицю про роботу з 1917 р., у якій потрібно було вказувати тільки посади, на яких людина працювала не менше 3-х місяців. В особових листках членів партії заповнювали також окрему таблицю щодо партійної роботи з 1917 р. Цікаві дані інколи було зафіксовано в графі про участь у спеціальних комісіях, кампаніях. У цій графі, наприклад, могла бути вказівка про участь жінки в продрозкладці (А. Ротко)⁹. Інколи разом із особовими листками (або замість них) у справах трапляються бланки «Всеросійського перепису членів російської комуністичної партії більшовиків» 1922 р. У них також треба було вказати основні особові дані та заповнити таблички «Робочий та службовий стаж з 1917 р.», «Партійний стаж», «Військовий стаж як військового та політичного комісара».

Особові листи, бланки перепису заповнювалися згідно з відповідними інструкціями і були досить точні. Зокрема, за неточність у заповненні бланка перепису реєстратора могли притягати до відповідальності (адміністративної та матеріальної) [5, с. 39].

Також основні біографічні відомості жінок щодо 1917–1921 рр. могли бути в різноманітних картках та анкетах. У бланках таких документів зазначено різні запитання про діяльність людини в період із 1917 р. В анкетах на перереєстрацію, зокрема, потрібно було відповісти на такі запитання: де перебувала та що робила людина під час Гетьманату та Директорії, Денікінщини, чи брала участь у підпільній роботі?

Основну частину жінок, життя та діяльність яких відображено в кадровій документації окружних та повітових партійних комітетів, було прийнято до комуністичної партії, або ж щодо них було порушено питання з приводу прийняття вже в 1920-х роках. За соціальним походженням більша частина з них — вихідці із селянських родин, інші — із сімей містян: робітників, міських трударів, службовців, інтелігенції, дрібних (як виняток, Старобінська Розалія — із заможних)¹⁰, комерсантів тощо. У 1914–1921 рр. чимало з цих жінок були в молодому, навіть юному віці (14–22 р.): питома частина їх народилася на межі століть, лише одиниці — у 1880-х, на

⁹ Ротко Аполіна. ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1644. Арк. 3.

¹⁰ Автобіографії, анкети, заяви по прийому в партію. «С». ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 357. Арк. 99.

початку 1890-х років. В умовах низького рівня письменності жінок у 1920-х роках привертає увагу те, що всі ці жінки мали хоча б початкову освіту. У 1914–1921 рр. більшість із них здобули початкову освіту в народних школах, одиниці були самоучками (наприклад, вчилася в подруги, яка ходила в школу, як Ринг Берта ¹¹), частина або закінчила, або провчилася неповний курс в гімназії. Водночас не бачимо серед них таких, які б здобули вищу освіту до 1917 р. (навчалися на Вищих жіночих курсах).

Період Першої світової війни та Української революції відображений в особових документах жінок різною мірою. На обсяг даних у документах (особливо автобіографіях), окрім наявних фактів навчальної, трудової, громадської, партійної тощо діяльності, впливали: рівень освіти, який сприяв більш розлогим викладенням, драматичність життєвого досвіду. Коригувалися дані із очікуваннями кадровиків комуністичної партії: непотрібне / неважливе замовчувалося. До «неважливого» часто потрапляли подробиці особистого, неpubлічного життя. Наприклад, в автобіографії могло бути згадано «помер чоловік» (у 1919 р.) як констатація факту, без пояснення причин ¹². Насиченість даними про Першу світову війну в кадрових документах особливо відчутно залежала від віку жінки. Зокрема, період Першої світової війни помітно менше представлений в автобіографіях жінок, які народилися в перші роки ХХ ст. На 1914 р. вони були в юному віці, навчалися або тільки починали свою трудову соціалізацію, тож цей час або зовсім відсутній в особових документах, або позначений пунктирно. Життєві досвіди Української революції, радянсько-української війни в особових документах жінок окружних парткомітетів представлені більшою, порівняно з першими роками Першої світової війни, кількістю даних. Ці дані «вихоплюють» здебільшого найважливіші події життя жінок, але завдяки їм ми бачимо ширшу палітру жіночих життєвих стратегій у 1917–1921 рр.

Водночас очевидно, що ступінь впливу воєнних умов на життя жінок був різним. Якщо були можливості, дівчата, жінки намагалися жити відповідно до усталених життєвих стратегій. Дівчата, що прагнули здобути освіту, навіть із незаможних родин, в умовах Пер-

¹¹ Характеристики на членів партії та автобіографії, надіслані райпарткомом в окружком. ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 71. Арк. 292.

¹² Афоніна Софія. ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1235. Арк. 5.

пої світової війни та Української революції продовжували навчатися, використовуючи для того наявні можливості¹³. Наприклад, Олександра Рясна, дівчинка з незаможної родини м. Олександрівська, у роки Першої світової війни продовжувала навчатися в гімназії. Поліна Іваненко, також уродженка м. Олександрівськ, в автобіографії повідомляла, що 1917 р. відвідувала народні вечірні курси, склала іспит до 5-го класу гімназії і провчилася там до 1919 р.¹⁴ Під час воєнно-революційного періоду дівчата / жінки також намагалися продовжувати звичну трудову діяльність (наскільки це було можливо). Показовими є дані автобіографії Уляни Каренської, яка у віці 18 років (1917 р.) вийшла заміж і з 1917 до 1921 р., коли чоловік трудився на заводі, працювала «по найму» в селі¹⁵.

Водночас військовий час, наповнений більшою кількістю ризиків, корегував життєві стратегії дівчат та жінок. Воєнні дії змушували до біженства, і в окремих документах маємо згадки про це. Зокрема, в автобіографіях жінок-єврейок є згадки про втечі з місця мешкання у зв'язку з наступом махновців¹⁶. Жінки, які працювали при частинах Червоної армії, могли потрапити в полон¹⁷. Часто в жіночих автобіографіях є вказівки про загибель чоловіка (якщо це була молода дівчина — батька) на фронті або від епідемічної хвороби (тифу), голоду в 1921 р., як наслідок — скрутне становище. Зокрема, смерть одного з батьків ставала для дівчини причиною для переривання навчання, пришвидшення виходу на самостійний заробіток або повного виходу з родинного дому¹⁸. Для одружених жінок смерть годувальника ставала поштовхом для пошуків роботи, якщо жінка не працювала до цього, або більш високооплачуваної роботи. Зокрема, у вище згаданої Уляни Каренської в 1921 р. помер чоловік, і вона пішла працювати на завод «Комунар» маляркою.

¹³ Анкети і виписки протоколів по прийому в партію. ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 205. Арк. 24–25, 61, 62; Рясна Олександра. ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1647. Арк. 6; Іваненко Поліна. ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1407. Арк. 6.

¹⁴ Іваненко Поліна. ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1407. Арк. 6.

¹⁵ Каренська Уляна. ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1422. Арк. 5.

¹⁶ Анкети, облікові картки, заяви. ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 82. Арк. 22.

¹⁷ Величко Василіса. ДАЗО. Ф. П-119. Оп. 1. Спр. 16. Арк. 4.

¹⁸ Анкети, заяви, виписки з протоколів по прийому в партію. «О». ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 81. Арк. 99; Анкети і виписки протоколів по прийому в партію. ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 205. Арк. 25, 155.

Зміна роботи призвела до інших змін у житті. Вона почала відвідувати курси лікнепу, почала «роботу серед жінок». Найуразливішим стало становище жінки, що була вагітна або мала маленьку дитину чи кілька і залишилася без підтримки чоловіка. Ольга Брусько у своїй біографії зазначала, що вона з 1915 р. працювала на заводі, у 1916 р. вийшла заміж і покинула працювати¹⁹. Але в тому ж році чоловіка забрали на фронт, і вона, вагітна, змушена була повернутись на завод. Незабаром Ольга звільнилася «по вагітності», потрапивши, вочевидь, у складну ситуацію. Щоправда, зрештою жінці «прийшло полегшення»: через півроку повернувся з фронту чоловік, який взяв на себе забезпечення родини.

Вихор революції 1917 р. впливав на молодих жінок, спонукаючи найактивніших долучитися до неї. Хоча частина з них певний час визначалися з розумінням того, що відбувається, та зі своїми політичними пріоритетами [16, с. 124]. «З 1917 року починається моє зовсім нове життя, — зазначала в автобіографії Олександра Рясна. — Інстинктивно відчуваючи, що відбувається щось нове, а орієнтуватися я не могла в цих подіях»²⁰. Деякі з майбутніх більшовичок, зокрема Олександра Рясна, на початку революційних подій, згідно з їхніми автобіографіями, долучалися до популярних на Запоріжжі анархістів, серед єврейок зростала цікавість до «Поалей Сіон»²¹. Тож великої кількості прихильниць більшовиків 1917 р. в Запоріжжі (як і в багатьох інших регіонах України) не було. Та більшовики вже 1917 р. на Запоріжжі намагалися посилити свої позиції, і 27 жовтня вони здійснили першу спробу захопити владу в Олександрівську, а в грудні були перші бої за встановлення влади в місті [4, с. 11]. Однак навіть на момент тривалішого встановлення радянської влади в регіоні 1919 р. організації більшовиків виявилися нечисленними. За даними на червень 1919 р. олександрівська організація нараховувала близько 100 членів, бердянська — 55, мелітопольська — 100 [10, с. 37]. Посилення впливу більшовиків у періоді встановлення їхньої влади в регіоні за час Української революції відбувалося, зокрема через розширення кадрового складу та організацію діяльності радянських установ у містах. І якщо кількість жінок, прийнятих до більшовицької партії до 1920 р., згід-

¹⁹ Анкети, облікові картки, заяви. ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 82. Арк. 24.

²⁰ Рясна Олександра. ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1647. Арк. 6.

²¹ Автобіографії, анкети, заяви по прийому в партію. «С». ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 357. Арк. 98.

но з кадровою документацією, збільшувалася повільно, то кількість працівниць у радянських установах (структурах Червоної армії) зростала швидко. Наявна в ДАЗО кадрова документація окружних парткомітетів свідчить, що десятки жінок у 1919–1920 рр. працювали в різних радянських установах. Для меншості з них така робота була практичною реалізацією їхнього членства в більшовицькій партії, для більшості — відповіддю на зростання захоплення / зацікавлення радянською владою, втягнення в діяльність більшовиків. Водночас важливо, що так жінки мали фінансову / матеріальну підтримку свого існування. Зазначимо, що життєві стратегії жінок, які стали більшовичками до / в революційний час та активно брали участь у діяльності, керованій партією, простежуються і за автобіографіями, і за обліково-статистичною кадровою документацією. У реєстраційній картці Поліни Шнеер (прийнята до більшовицької партії у 1919 р.), яка була однією з провідниць радянських емансипаційних практик в Олександрівську 1919 р., зафіксовано численні перебування на посаді секретаря комсомольської організації, а згодом членкині міськкому комсомолу м. Мелітополя²². Частина жінок, мабуть, спочатку більше керувалася прагматичністю, шукаючи роботу. І вже з часом лояльність до радянської влади переросла в чіткішу політичну позицію. В автобіографіях окремих кандидаток до КП(б)У, написаних у 1920-х роках, немає згадок про будь-яку дотичність до більшовицької партії та радянської влади в перші роки Української революції. І надалі щодо 1919–1920 рр. маємо дані з «партійно-нейтральної» роботи в установах за ці роки. Показовою є біографія Рози Шерцис, уродженки Одеси. У 1915 р., після смерті матері, вона змушена була стати самостійною і піти працювати в магазин взуття продавчиною. У 1918–1919 рр. дівчина відвідувала вечірні курси і навіть склала іспит до політехнічного інституту. Але часу для навчання не вистачало, тому що потрібно було заробляти на життя. У 1920 р. вона почала працювати бібліотекаркою в 151 бригаді 51 дивізії²³. Згодом дівчина все-таки закінчила політехнічний інститут і з 1927 р. працювала на Дніпробуді.

²² Анкети, реєстраційні, облікові, статистичні картки. ДАЗО. Ф. 264. Оп. 2. Спр. 22. Арк. 92.

²³ Анкети і виписки протоколів по прийому в партію. ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 205. Арк. 24.

Більшість жінок, особова документація яких представлена у фондах окружних партійних комітетів Запоріжжя, у 1919–1921 рр. знаходили в радянських установах оплачувану роботу, яка потребувала певного освітнього рівня або кваліфікації. Водночас це були здебільшого посади без владних повноважень, у межах сфер, які в структурі трудової зайнятості належать до «жіночих», тобто таких, де найбільше працюють жінки: освіта, медицина (у 1919–1921 рр. жінки краю ставали медсестрами в Червоній армії), документаційне забезпечення управління тощо. Дані кадрової документації окружних парткомітетів свідчать, що жінки часто працювали бібліотекарками, діловодками, реєстраторками, виховательками, секретарками в різних установах. Варто зазначити, що до більшовицьких лав у 1920–1921 рр. переходили вчительки, що працювали до того в шкільних установах Запорізького краю. Із часом, у 1920-х роках, бачимо частину з цих жінок уже як більшовицьких або комсомольських активісток, діячок жіночої емансипації тощо.

Отже, у фондах місцевих керівних партійних організацій 1920-х років Державного архіву Запорізької області зберігається значний комплекс кадрових документів, які містять біографічні дані та дають змогу реконструювати життєві стратегії жінок (що стали кандидатками / членкинями КП(б)У) у період 1914–1921 рр. Високим ступенем інформативності серед інших документів вирізняються автобіографії та особові листки. Кадрова документація КП(б)У 1920-х років дає змогу розкрити соціальне походження, етнічну приналежність, освітній рівень та сімейний стан жінок, простежити основні віхи їхнього особистого життя до та під час воєнно-революційних подій 1914–1921 рр. Період 1917–1921 рр. у житті жінок кадрові документи розкривають найбільш повно, акцентуючи на трудовій діяльності та участі у воєнно-революційних подіях. Водночас очевидний «гендерний перекис» у кадровій документації фондів КП(б)У: кількість документів чоловіків значно більша, вони інформаційно насиченіші (особливо це відчутно в автобіографіях). Аналіз документів свідчить, що воєнно-революційний час став періодом численних викликів та змін у житті для різних жінок Запоріжжя. Жінки, які втратили економічну підтримку родини, були змушені шукати (змінювати на більше оплачувану) роботу. Водночас навіть в умовах революції більшість із тих, хто прагнув мати повну середню або вищу освіту, не полишали спроб її здобути. Аналіз кадрової документації свідчить, що ці жінки мали

різний ступінь дотичності до більшовицької партії в 1914–1921 рр.: серед них були й активні більшовички, і такі, хто тільки схилився на бік радянської влади.

1. Байдак М. Війна як виклик і можливість: українки в роки Першої світової війни : монографія / Мар'яна Байдак. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 2021. – 320 с.
2. Бежук О. Джерела особового походження у висвітленні сфери повсякденності та емоційних переживань жінок під час Першої світової війни / Ольга Бежук // Східноєвропейський історичний вісник. – 2018. – Вип. 6. – С. 114–121. – <https://doi.org/10.24919/2519-058x.6.123768>
3. Бетлій О. Залишені напризволяще: солдатки Києва на початку Першої світової війни / Олена Бетлій // Наукові записки НаУКМА. Історичні науки. – Київ, 2018. – Т. 1. – С. 56–66. – <https://doi.org/10.18523/2617-3417.2018.56-66>
4. Бондар В. О. Олександрівськ. Рік 1917. Події Української національної революції на Запоріжжі (за документами Державного архіву Запорізької області) / В. О. Бондар, О. Г. Величко, І. В. Козлова // Архіви України. – 2017. – № 2. – С. 7–19.
5. Воробьев С. Всероссийская партийная перепись 1922 г.: организация и проблемы достоверности источника / Сергей Воробьев // Урал индустриальный. Бакунинские чтения : материалы V региональной научной конференции. – Екатеринбург, 2003. – С. 37–40.
6. Вороніна М. Більшовицький емансипаційний експеримент у 1920-х роках / Марина Вороніна // Українські жінки у горнилі модернізації / за заг. ред. О. Кісь. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2017. – С. 106–131.
7. Вороніна М. «Підводне каміння» більшовизації / радянзації жіноцтва Олександрівського повіту (Запоріжжя) у 1900–1920-х рр. / Марина Вороніна, Ольга Лабур // Сторінки історії. – Київ, 2020. – Вип. 51. – С. 158–175. – <https://doi.org/10.20535/2307-5244.51.2020.220183>
8. Жванко Л. Судьба женщины-беженки. По документам Первой мировой войны / Любовь Жванко // Historians. – 28.01.2014. – Режим доступа: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/1029-liubov-zhvanko-sudba-zhenshchyny-bezhenky-po-dokumentam-pervoy-mirovoyo-voyny> – Название с экрана.
9. Звільнський С. Мемуарні джерела радянської доби з історії Української революції 1917–1921 рр. в архівах Півдня України / Сергій Звільнський // Архіви України. – 2016. – № 2. – С. 49–58.

10. Історія міст і сіл Української РСР : Запорізька область / голова редкол. тому В. І. Петрикін ; АН УРСР, Інститут історії. – Київ : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1970. – 790 с.
11. Кривоший О. «Спогади про участь жінок в громадянській війні та жіночому русі...» як джерело до вивчення історії Південної України 1918–1924 років / Олександр Кривоший // Музейний вісник. – 2011. – Вип. 11. – С. 162–171.
12. Кривоший О. Українська Попелюшка на псевдо Жемчужина / Олександр Кривоший // Дзеркало тижня. Україна. – 22 листопада 2013 р. – Режим доступу: <https://zn.ua/ukr/HISTORY/ukrayinska-popelyushkana-psevd-zhemchuzhina-.html> – Назва з екрана.
13. Лабур О. Спогади представниць жінвідділів як джерело вивчення радянської політики «жіночого розкріпачення» в Україні 1920-х рр. / Ольга Лабур // Сторінки історії. – Київ, 2014. – Вип. 37. – С. 117–127.
14. Лабур О. В. «Вуаль радянського фемінізму»: жіночі наративи про перші радянські гендерні практики / О. В. Лабур // Українська біографістика = Biographistica Ukrainica. – Київ, 2020. – Вип. 20. – С. 39–54. – <https://doi.org/10.15407/ub.20.039>
15. Оніщенко О. Трансформація гендерних стереотипів у контексті революційних подій 1917 року // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Гендерні дослідження». – Острог, 2015. – Вип. 1. – С. 157–169.
16. Савченко І. Більшовички Запоріжжя 1917–1921: особливості партійної соціалізації / Ірина Савченко // Гілея : науковий вісник. – Київ, 2019. – Вип. 151, Ч. 1. Історичні науки. – С. 123–127.
17. Савченко І. Вирішення «жіночого питання» та «зміни» гендерних ролей жінок в спогадах більшовичок Запоріжжя в період Української революції 1917–1921 рр. / Ірина Савченко // Історія Степової України: стратегії дослідження та репрезентації : збірник матеріалів науково-практичної конференції. – Запоріжжя : АА Тандем, 2021. – С. 137–151.
18. Чоп В. Маруся Никифорова / Владимир Чоп. – Запорожье : Тандем-У, 1998. – 68 с.

REFERENCES

1. Baidak, M. (2021). *Viina yak vyklyk i mozhlyvist: Ukrainky v roky Pershoi svitovoi viiny [War as a challenge and opportunity: Ukrainian women during the First World War]*. Lviv, Ukraine: Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy. [In Ukrainian].

2. Bezhuk, O. (2018). Dzherela osobovoho pokhodzhennia u vysvitlenni sfery povsiakdennosti ta emotsiinykh perezhuvan zhinok pid chas Pershoi svitovoi viiny [Sources of personal origin in the coverage of everyday life and emotional experiences of women during the First World War]. *East European Historical Bulletin*, 6, 114-121. <https://doi.org/10.24919/2519-058x.6.123768> [In Ukrainian].
3. Betlii, O. (2018). Zalysheni napryzvoliashche: Soldatky Kyieva na pochatku Pershoi svitovoi viiny [Left to fend for themselves: Women soldiers of Kyiv at the beginning of the First World War]. *Naukovi Zapysky NaUKMA. Istorychni Nauky*, 1, 56-66. <https://doi.org/10.18523/2617-3417.2018.56-66> [In Ukrainian].
4. Bondar, V. O., Velychko, O. H., & Kozlova, I. V. (2017). Oleksandrivsk. Rik 1917. Podii Ukrainskoi natsionalnoi revoliutsii na Zaporizhzhii (Za dokumentamy Derzhavnogo arkhivu Zaporizkoi oblasti) [Oleksandrivsk. The year 1917. Events of the Ukrainian National Revolution in Zaporizhzhia (According to the documents of the State archives of Zaporizhzhia region)]. *Arkhivy Ukrainy*, 2, 7-19. [In Ukrainian].
5. Vorobev, S. (2003). Vserossiiskaia partiinaia perepis 1922 g.: Organizatsiia i problemy dostovernosti istochnika [The 1922 All-Russian party census: Organisation and problems of source authenticity]. In *Ural industrialnyi. Bakuninskii chteniia. Proceedings of the 5th Regional Scientific Conference* (pp. 37-40). Ekaterinburg, Russia. [In Russian].
6. Voronina, M. (2017). Bilshovytskyi emansypatsiinyi eksperyment u 1920-kh rokakh [Bolshevik emancipation experiment in the 1920s]. In O. Kis (Ed.). *Ukrainski zhinky u hornyli modernizatsii* (pp.106-131). Kharkiv, Ukraine: Klub simeinoho dozvillia. [In Ukrainian].
7. Voronina, M., & Labur, O. (2020). "Pidvodne kaminnia" bilshovyzatsii / radianizatsii zhinotstva Oleksandrivskoho povitu (Zaporizhzhia) u 1900-1920-kh rr. ["Pitfalls" of Bolshevization / Sovietization of women of Oleksandrivskiy District (Zaporizhzhia) in 1900-1920s]. *Storinky Istorii*, 51, 158-175. <https://doi.org/10.20535/2307-5244.51.2020.220183> [In Ukrainian].
8. Zhvanko, L. (2014, Jan 28). Sudba zhenshchiny-bezhenki. Po dokumentam Pervoi mirovoi voyny [The fate of a woman refugee. From the documents of the First World War]. *Historians*. Retrieved from <http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/1029-liubov-zhvanko-sudba-zhenshchyny-bezhenky-po-dokumentam-pervoy-myrovoy-voyny> [In Russian].
9. Zvilinskyi, S. (2016). Memuarni dzherela radianskoi doby z istorii Ukrainskoi revoliutsii 1917-1921 rr. v arkhivakh Pivdnia Ukrainy [Memoir sources of the Soviet era on the history of the Ukrainian Revolution of

- 1917-1921 in the archives of Southern Ukraine]. *Arkhivy Ukrainy*, 2, 49-58. [In Ukrainian].
10. Petrykin, V. (Ed.). (1970). *Istoriia mist i sil Ukrainskoi RSR: Zaporizka oblast* [History of cities and villages of Ukrainian SSR: Zaporizhzhia region]. Kyiv, Ukraine: Holov. Red. URE AN URSR. [In Ukrainian].
 11. Kryvoshyi, O. (2011). "Spohady pro uchast zhinok v Hromadianskii viini ta zhinochomu rusi..." yak dzherelo do vyvchennia istorii Pivdennoi Ukrainy 1918-1924 rokiv ["Memories of women's participation in the Civil War and the women's movement..." as a source for studying the history of Southern Ukraine in 1918-1924]. *Muzeinyi Visnyk*, 11, 162-171. [In Ukrainian].
 12. Kryvoshyi, O. (2013, Nov 22). *Ukrainska Popeliushka na psevido Zhemchuzhyna* [Ukrainian Cinderella with the pseudonym Pearl]. *ZN,UA*. Retrieved from <https://zn.ua/ukr/HISTORY/ukrayinska-popelyushkana-psevido-zhemchuzhina-.html> [In Ukrainian].
 13. Labur, O. (2014). Spohady predstavnyts zhinviddiliv yak dzherelo vyvchennia radianskoi polityky "zhinochoho rozkripachennia" v Ukraini 1920-kh rr. [Memoirs of representatives of women's departments as a source of studying the Soviet policy of "women's liberation" in Ukraine in the 1920s]. *Storinky Istorii*, 37, 117-127. [In Ukrainian].
 14. Labur, O. V. (2020). "Vual radianskoho feminizmu": Zhinochi naratyvy pro pershi radianski henderni praktyky ["Veil of Soviet feminism": Women's narratives about the first Soviet gender practices]. *Ukrainska Biografistyka = Biographistica Ukrainica*, 20, 39-54. <https://doi.org/10.15407/ub.20.039> [In Ukrainian].
 15. Onishchenko, O. (2015). Transformatsiia hendernykh stereotypiv u konteksti revoliutsiinykh podii 1917 roku [Transformation of gender stereotypes in the context of the revolutionary events of 1917]. *Naukovi Zapysky Natsionalnoho Universytetu "Ostrozka akademiia". Series "Henderni Doslidzhennia"*, 1, 157-169. [In Ukrainian].
 16. Savchenko, I. (2019). Bilshovycky Zaporizhzhia 1917-1921: Osoblyvosti partiinoi sotsializatsii [Bolshevik women of Zaporizhzhia 1917-1921: Features of party socialization]. *Hileya: Scientific Bulletin*, 151(1), 123-127. [In Ukrainian].
 17. Savchenko, I. (2021). Vyrishennia "zhinochoho pytannia" ta "zminy" hendernykh rolei zhinok v spohadakh bilshovychok Zaporizhzhia v period Ukrainskoi revoliutsii 1917-1921 rr. [The solution of the "women's issue" and the "change" of gender roles of women in the memoirs of Bolshevik women of Zaporizhzhia during the Ukrainian Revolution of 1917-1921].

- In *Istoriia Stepovoi Ukrainy: Stratehii doslidzhennia ta reprezentatsii. Proceedings of the Scientific and Practical Conference* (pp. 137-151). Zaporizhzhia, Ukraine: AA Tandem. [In Ukrainian].
18. Chop, V. (1998). *Marusia Nikiforova* [Marusia Nikiforova]. Zaporozhe, Ukraine: Tandem-U. [In Russian].

Рукопис одержано 03.08.2022 р.

Iryna SAVCHENKO, Candidate of Sc. (History), Associate Professor, Department of Source Studies, Historiography and Special Historical Disciplines, Zaporizhzhya National University (Zaporizhzhia, Ukraine).

Women's experiences, practices, strategies in 1914-1921 (According to the personnel documentation of the 1920s of the funds of the CP(b)U of the State archive of the Zaporizhzhia region).

The purpose of the article is to reveal the informational potential of the personnel documentation of the CP(b)U funds of the 1920s, which are stored in the State Archives of the Zaporizhzhia region, regarding the availability and composition of biographical data of women in the period 1914-1921, and to highlight, based on the analysis of these documents, the influence of the military-revolutionary time for changes in their life tasks and everyday practices. The author used a gender approach in the research, which emphasizes the diversity of women's experiences, *methods* of analysis, synthesis, statistics, source-based heuristics, and criticism. *The scientific novelty* of the work consists in updating the personnel documentation of the local archives of the Communist Party of Zaporizhzhia in the 1920s as sources of biographical data and life practices of women in the region. *Conclusions.* The funds of the former leading party organizations of the 1920s in Zaporizhzhia contain a significant set of personnel documentation containing biographical data on the lives of women in the region in 1914-1921, who at that time or later became candidates or members of the CP(b)U. The most informative types of documents related to the First World War and the Ukrainian Revolution are autobiographies and personal letters. Data from the personnel documentation of party committees of Zaporizhzhia in the 1920s allow us to see the numerous challenges that women received in the conditions of the First World War and the Ukrainian Revolution. Also, the personnel documents of the CP(b)U funds in the 1920s allow us to trace the changes in the strategies of women who actively participated in the activities of the Bolshevik Party in 1917-1921.

Key words: personnel documentation, personal affairs, women, First World War, Ukrainian Revolution, Zaporizhzhia, CP(b)U.